

A Critical Analysis of the Realization of the 'Right to the City with a Spatial Justice and Urban Governance Approach in Peri-Urban Areas (Case Study: Mashhad Metropolitan Area)

Rostam Saberifar

¹. Associate Professor of Geography and Urban Planning, Payame Noor University, Tehran., Iran.

ARTICLE INFO

Keywords:Urban Right to the City;
Urban Governance; Spatial
Justice; Social Security; Peri-
Urban Areas**Received:**

xx March 2022

Received in revised form:

xx June 2022

Accepted:

xx August 2022

Published Date:

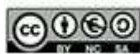
xx August 2022

pp.x-xx

ABSTRACT

Abstract

Rapid urbanization and the expansion of metropolitan peripheral areas, particularly in pilgrimage cities, have intensified spatial inequalities, capital concentration, and unequal access to urban services and facilities among different social groups. These conditions highlight the necessity of examining the realization of the "right to the city" and analyzing the relationship between spatial development, urban governance, and social justice. The present study aimed to critically analyze the realization of the right to the city in the metropolis of Mashhad and to investigate citizens' perceptions regarding equal access, active participation, and social security. The research employed a mixed-methods approach with an exploratory-explanatory design. Data collection included 18 semi-structured interviews with urban management experts and 398 completed questionnaires from citizens over the age of 18, selected through stratified random sampling. The data were processed using descriptive and analytical methods, and Structural Equation Modeling (SEM) was applied to examine the direct and indirect effects of urban governance, spatial justice, and social security on the experience of the right to the city. The findings indicated that citizens' perceptions of the realization of the right to the city were at a moderate to high level. Urban governance had the strongest direct effect on the experience of the right to the city and played a significant mediating role in strengthening the effects of spatial justice and social security. Furthermore, spatial justice and social security demonstrated independent, positive, and significant effects, particularly in terms of balanced access to public spaces, equality in service provision, and the sense of safety. Overall, the findings suggest that urban governance plays a key mediating role.

Corresponding author (Email: r_saberifar@pnu.ac.ir)**Cite this article:**Saberifar, R. (2025). A Critical Analysis of the Realization of the 'Right to the City with a Spatial Justice and Urban Governance Approach in Peri-Urban Areas (Case Study: Mashhad Metropolitan Area). *Journal of Urban Peripheral Development*, 5(1), 1-16. <http://doi.org/10.22034/jpud.2023.351180.1215>

2676-4172 © Iranian Association of Geography and Rural Planning.

This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Rapid urbanization has become one of the most significant transformations shaping contemporary cities across the world. In many developing countries, metropolitan areas are expanding at unprecedented rates, resulting in major social, economic, and spatial changes. This transformation is particularly visible in cities that function as important religious pilgrimage destinations, where the permanent population is continuously supplemented by large numbers of temporary visitors and tourists. Such conditions place considerable pressure on urban infrastructure, housing systems, transportation networks, and public services. Consequently, uneven patterns of development often emerge, intensifying spatial inequalities and creating serious challenges for urban governance and social justice.

Spatial inequality refers to the unequal distribution of resources, opportunities, and urban services across different geographical areas within a city. In rapidly growing metropolitan regions, some districts experience substantial infrastructural investment and economic growth, while others remain marginalized and underdeveloped. These disparities affect residents' quality of life by limiting access to essential services such as healthcare, education, public transportation, recreational facilities, and safe public spaces. Marginalized communities are frequently excluded from the benefits of urban development and are often exposed to inadequate living conditions, unemployment, environmental hazards, and social insecurity.

The concept of the "right to the city," originally introduced by Henri Lefebvre, has become an important theoretical framework for understanding urban justice and citizenship. The right to the city emphasizes that all urban residents, regardless of social or economic status,

should have equitable access to urban resources, opportunities to participate in decision-making processes, and the ability to shape the future of their city. This concept challenges exclusionary urban policies and highlights the importance of participation, inclusion, and social equality in urban governance. In pilgrimage cities, where religious, cultural, and economic activities intersect, realizing the right to the city becomes even more complex due to the competing demands of local residents, temporary populations, and economic stakeholders.

Mashhad, one of the largest and most significant pilgrimage cities in the Middle East, represents a valuable case for examining these issues. The city experiences continuous demographic growth and receives millions of pilgrims annually, creating unique urban challenges related to housing, transportation, public service provision, and social equity. Rapid urban expansion in Mashhad has transformed the spatial structure of the city and contributed to unequal development patterns between central districts and peripheral neighborhoods. Investigating residents' experiences and perceptions regarding access to services, participation in governance, and social security can therefore provide critical insights into the practical realization of the right to the city within a rapidly changing metropolitan environment.

Methodology

This study employed a qualitative research approach to investigate the realization of the right to the city in Mashhad from the perspective of residents. A qualitative framework was selected because it enables a deeper understanding of citizens' lived experiences, perceptions, and social interactions within the urban environment. Rather than relying solely on statistical indicators, the study sought to capture how individuals experience urban inequalities and evaluate their access to services,

participation opportunities, and social protections in everyday life.

The research focused on three major dimensions associated with the right to the city. The first dimension was equitable access to urban services and public spaces. This aspect examined whether residents from different social and economic backgrounds could equally benefit from public facilities such as parks, healthcare centers, educational institutions, transportation systems, cultural spaces, and municipal services. Particular attention was given to identifying structural barriers that limit access for marginalized populations living in peripheral or underdeveloped neighborhoods.

The second dimension involved opportunities for participation in urban governance and decision-making processes. The study analyzed the extent to which citizens are able to influence urban planning initiatives, express concerns regarding neighborhood issues, and participate in municipal policies affecting their daily lives. Participation was examined not only in formal political processes but also through community engagement, local organizations, and informal communication channels between citizens and urban authorities.

The third dimension concerned social security and inclusivity within the urban environment. This included evaluating residents' perceptions of safety, welfare services, environmental quality, and protection from social and physical risks. Access to social support systems, urban safety infrastructure, and inclusive public environments were considered essential indicators of social security within the city.

Data collection was conducted through semi-structured interviews with residents from different districts of Mashhad, field observations of public spaces and urban services, and surveys designed to capture broader public perceptions. Participants represented diverse socio-economic backgrounds, allowing the study to identify variations in urban experiences across different neighborhoods. The collected data were analyzed thematically to identify

recurring patterns related to inequality, participation, and social inclusion.

Results and discussion

The findings reveal that rapid urban expansion in Mashhad has significantly intensified spatial inequalities across the city. Central districts and areas associated with tourism and pilgrimage activities have benefited substantially from infrastructural investment, economic opportunities, and improved public services. In contrast, many peripheral neighborhoods continue to experience inadequate infrastructure, insufficient healthcare and educational facilities, limited recreational spaces, and weak transportation connectivity. Residents from marginalized areas reported difficulties in accessing essential urban services efficiently and equitably.

The unequal distribution of urban resources has also contributed to differences in quality of life among social groups. While affluent districts enjoy greater environmental quality, safety, and public amenities, disadvantaged neighborhoods often face overcrowding, environmental degradation, and limited municipal attention. Such disparities reinforce social exclusion and reduce opportunities for upward mobility among low-income residents.

In terms of governance, the study found that opportunities for meaningful citizen participation remain limited. Many participants expressed dissatisfaction with urban planning processes, arguing that important municipal decisions are often made without adequate consultation with local communities. Residents reported that their concerns regarding infrastructure deficiencies, housing problems, and public service shortages are frequently overlooked by authorities. This lack of participatory governance weakens trust between citizens and municipal institutions and limits the ability of communities to influence urban development policies.

The findings also indicate that social security conditions vary significantly across different parts of the city. Some neighborhoods benefit from stronger safety

infrastructure, welfare services, and social support systems, while others lack adequate protection and institutional support. Residents from underdeveloped areas expressed concerns about unemployment, insecurity, inadequate public lighting, and insufficient emergency services. These conditions negatively affect residents' sense of belonging and social inclusion within the urban environment.

Overall, the study demonstrates a considerable gap between the theoretical principles of the right to the city and the everyday experiences of residents in Mashhad. Although urban development has contributed to economic growth and modernization, its benefits have not been distributed equally among all citizens. The concentration of investment in selected districts, combined with limited participation opportunities and uneven social protections, has reinforced existing spatial and social inequalities.

Conclusion

This study highlights the importance of integrating the principles of the right to the city into urban governance and planning strategies in rapidly growing metropolitan areas. The findings demonstrate that equitable access to urban services, meaningful citizen participation, and strong social security measures are essential components of socially inclusive and sustainable urban development. Without policies that specifically address the needs of marginalized populations, rapid urban growth may further intensify existing inequalities and social exclusion.

The case of Mashhad illustrates how pilgrimage cities face additional pressures resulting from temporary populations, religious tourism, and continuous demographic expansion. These factors increase demands on urban infrastructure and public services while also creating competition over urban resources and investment priorities. As a result, balancing economic development with social justice

becomes a critical challenge for urban authorities and policymakers.

By focusing on residents' lived experiences and perceptions, this research contributes to a deeper understanding of how spatial inequality and governance practices influence the realization of urban rights. The study provides valuable insights for urban planners, municipal authorities, policymakers, and scholars seeking to create metropolitan environments that are participatory, inclusive, and responsive to the needs of all citizens.

Future urban policies in Mashhad, and similar pilgrimage cities should prioritize balanced spatial development, increased community participation, and stronger welfare and safety infrastructures in marginalized neighborhoods. Expanding access to public services, improving transportation systems, and enhancing opportunities for citizen engagement can contribute significantly to reducing urban inequalities and strengthening social cohesion. Ultimately, implementing strategies informed by the right to the city can help pilgrimage metropolises become not only centers of religious and economic activity but also models of urban justice, inclusivity, and sustainable development.

Funding

According to the responsible author, this article has no financial support

Authors' Contribution

The author solely contributed to the conceptualization, methodology, data collection, analysis, writing, and revision of the article. The author approved the final version of the manuscript and accepted responsibility for all aspects of the work.

Conflict of Interest

Author declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

پذیرش نهایی قبل از انتشار الکترونیکی

شاپا الکترونیکی: ۴۱۷۲-۲۶۷۶

تحلیل انتقادی تحقق «حق به شهر» با رویکرد عدالت فضایی و حکمرانی شهری در فضاهای پیراشهری (مورد مطالعه: کلان شهر مشهد)

رستم صابری فر^۱

۱. دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

تحولات سریع شهرنشینی و گسترش فضاهای پیرامونی کلان‌شهرها، به‌ویژه در شهرهای زیارتی، نابرابری‌های فضایی، تمرکز سرمایه و دسترسی نابرابر گروه‌های مختلف اجتماعی به خدمات و امکانات شهری را تشدید کرده است. این شرایط ضرورت بررسی تحقق «حق به شهر» و تحلیل رابطه میان توسعه فضایی، حکمرانی شهری و عدالت اجتماعی را برجسته می‌سازد. پژوهش حاضر با هدف تحلیل انتقادی تحقق حق به شهر در کلان‌شهر مشهد و بررسی ادراک شهروندان نسبت به دسترسی برابر، مشارکت فعال و امنیت اجتماعی انجام شد. روش پژوهش از نوع آمیخته با رویکرد اکتشافی-تبینی بود و شامل ۱۸ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان مدیریت شهری و ۳۹۸ پرسشنامه تکمیل‌شده توسط شهروندان بالای ۱۸ سال با نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای بود. داده‌ها با استفاده از روش‌های توصیفی و تحلیلی پردازش شدند و برای بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم سازه‌های حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی بر تجربه حق به شهر، از مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که ادراک شهروندان از تحقق حق به شهر در سطح متوسط تا بالا قرار دارد. حکمرانی شهری بیشترین اثر مستقیم را بر تجربه حق به شهر داشته و نقش میانجی معناداری در تقویت اثر عدالت فضایی و امنیت اجتماعی ایفا می‌کند. همچنین، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی دارای اثرات مستقل، مثبت و معنادار بودند؛ به‌ویژه در زمینه دسترسی متوازن به فضاهای عمومی، برابری در ارائه خدمات و احساس ایمنی. در واقع، یافته‌ها نشان می‌دهد حکمرانی شهری نقش میانجی کلیدی دارد.

اطلاعات مقاله

واژگان کلیدی:

حق به شهر، حکمرانی شهری، عدالت فضایی، امنیت اجتماعی، فضاهای پیراشهری

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۱/۰۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۳/۱۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۵/۰۵

تاریخ انتشار:

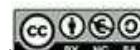
۱۴۰۱/۰۵/۰۵

صص. ۱-۱۶

نویسنده مسئول (رایانامه): r_saberifar@pnu.ac.ir

ارجاع به مقاله: رستم صابری فر. (۱۴۰۵). تحلیل انتقادی تحقق «حق به شهر» با رویکرد عدالت فضایی و حکمرانی شهری در فضاهای پیراشهری (مورد مطالعه: کلانشهر مشهد). مجله توسعه فضاهای پیراشهری، (۱)، ۱-۱۶.

<http://doi.org/10.22034/jpusd.2023.351180.1215>

تحولات شتابان شهرنشینی در دهه‌های اخیر، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، باعث شکل‌گیری چالش‌های پیچیده‌ای در مدیریت کلان‌شهرها و توسعه فضایی پیرامونی شده است. این تحولات نه تنها سرعت توسعه کالبدی شهرها را افزایش داده‌اند، بلکه نابرابری‌های فضایی، تمرکز سرمایه و قدرت نهادی و محدودیت دسترسی گروه‌های مختلف اجتماعی به منابع و خدمات شهری را نیز تشدید کرده است. در این میان، کلان‌شهرها به‌ویژه آنهایی که نقش اقتصادی و زیارتی دارند، بیش از سایر سکونتگاه‌ها با چالش‌هایی مانند توزیع نامتوازن خدمات، حاشیه‌نشینی و کاهش امنیت اجتماعی مواجه‌اند. مطالعات مختلف نشان داده‌اند که توسعه فضایی بدون سازوکارهای نهادی پاسخگو و مشارکت فعال شهروندان، نه تنها نابرابری‌ها را کاهش نمی‌دهد، بلکه می‌تواند به افزایش شکاف‌های اقتصادی و اجتماعی منجر شود (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸: ۶۱). مطالعات جدید درباره فضاهای پیراشهری نشان می‌دهد که رشد نامتوازن کلان‌شهرها، ضمن تغییر ساختار کاربری زمین و الگوهای سکونت، موجب افزایش وابستگی پیرامون به هسته مرکزی و تشدید نابرابری‌های فضایی و خدماتی می‌شود (افراخته، ۱۴۰۴: ۱).

مفهوم «حق به شهر» در نگاه نظری فراتر از دسترسی صرف به خدمات شهری است و مشارکت فعال شهروندان در تولید فضا و تصمیم‌گیری شهری را نیز شامل می‌شود. این رویکرد انتقادی بر بازتوزیع منابع، عدالت اجتماعی و توانمندسازی شهروندان تأکید دارد و توسعه فضایی بدون تضمین عدالت و مشارکت نمی‌تواند تجربه واقعی شهروندی را بهبود بخشد. مطالعات بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که تحقق حق به شهر مستلزم تعامل میان سازوکارهای نهادی پاسخگو، عدالت فضایی، امنیت اجتماعی و بهره‌گیری از دانش و سرمایه اجتماعی محلی است، زیرا این عوامل به شکل همزمان کیفیت زندگی و رضایت شهروندان را تقویت می‌کنند (UN-Habitat, 2016; Fainstein, 2010; Harvey, 2008).

تحقیقات نشان داده‌اند که بهره‌گیری از دانش بومی، سرمایه اجتماعی محلی و مشارکت فعال شهروندان می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در بهبود زیست‌پذیری، عدالت فضایی و کیفیت زندگی در فضاهای پیرامونی ایفا کند (Putnam, 2000; Ostrom, 1990). این مطالعات بیان می‌کنند که توانمندسازی محلی و تقویت شبکه‌های اجتماعی نه تنها مشارکت شهروندان را افزایش می‌دهد، بلکه باعث ایجاد سازوکارهای پایدار برای مدیریت منابع مشترک و کاهش نابرابری‌ها می‌شود. علاوه بر آن، رویکردهای بین‌المللی بر ضرورت شفافیت در تخصیص منابع و وجود مکانیزم‌های پاسخگو برای تضمین حقوق شهروندان تأکید دارند (Yang and Li, 2026).

مطالعات پیرامونی نیز نشان داده‌اند که توسعه فضاهای پیرامونی بدون هماهنگی با سیاست‌های کلان‌شهری و بدون مدیریت جامع، منجر به گسترش ناپایدار، تغییر کاربری زمین و کاهش کیفیت محیط زیست می‌شود. به عنوان مثال، پژوهش‌ها در نقاط مختلف کشور نشان دادند که تحولات سریع شهرنشینی می‌تواند ساختار جمعیتی و فضایی نواحی پیرامونی را دچار اختلال کند و دسترسی نابرابر به خدمات شهری و منابع را تقویت نماید (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۴). این یافته‌ها با نظریه‌های عدالت فضایی و توسعه پایدار همسو هستند و اهمیت طراحی سیاست‌های متوازن و مشارکتی را برجسته می‌کنند (Feitosa et al., 2024; Rawls, 2001).

در کنار نابرابری‌های کالبدی و فضایی، پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که امنیت اجتماعی و اعتماد شهروندان به نهادهای شهری، پیش شرط تجربه کامل حق به شهر است (Chandel, 2026). شهروندان تنها در محیطی امن و با اعتماد به سازوکارهای نهادی می‌توانند از حقوق خود بهره‌مند شوند و در فرآیندهای مشارکتی حضور فعال داشته باشند (UN-Habitat, 2020; Sen, 2009). این نتایج با تحلیل تجارب کلان‌شهرهایی مانند مشهد همخوانی دارد که در آن‌ها عدم تعادل توسعه و ضعف حکمرانی مشارکتی باعث افزایش نابرابری فضایی و محدودیت امنیت اجتماعی شده است.

با وجود اهمیت این مسائل، بسیاری از مطالعات داخلی عمدتاً به بررسی تک‌بعدی توسعه فضایی یا مدیریت شهری پرداخته‌اند و کمتر به تحلیل تلفیقی ادراک شهروندان، عدالت فضایی و حکمرانی مشارکتی در چارچوب حق به شهر پرداخته شده است. این خلأ پژوهشی ضرورت انجام مطالعات تجربی با رویکردهای تلفیقی و مدل‌سازی ساختاری را برجسته می‌سازد. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از چارچوب نظری چندبعدی حق به شهر، درصدد تحلیل تعامل میان حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی در کلان‌شهر مشهد است تا تصویری عملیاتی و جامع از تحقق حق به شهر در فضاهای پیراشهری ارائه دهد و نشان دهد که تجربه شهروندان از شهر مستلزم رویکردی چندبعدی و مشارکتی است.

مبانی نظری

شهرها بیش از آن‌که صرفاً فضاهای کالبدی و زیستگاهی باشند، عرصه‌هایی هستند که مناسبات قدرت، توزیع منابع و کنش‌های اجتماعی-اقتصادی را بازتولید می‌کنند. این چشم‌انداز چندلایه بر ضرورت تحلیل تحقق حق به شهر تأکید می‌کند، زیرا تجربه واقعی شهروندی تنها از طریق نگاه محدود به دسترسی به خدمات شهری حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند توجه به عدالت فضایی، سازوکارهای نهادی پاسخگو و کیفیت مشارکت اجتماعی است. در این چارچوب، مطالعات معاصر شهری نشان می‌دهند که تحولات فضایی باید در پیوند با سازوکارهای نهادی و اجتماعی تحلیل شوند تا تصویر کامل‌تری از تجربه شهرنشینی ارائه گردد (Fainstein, 2010; Harvey, 2008; Byrne, 2013).

مفهوم «حق به شهر» که ابتدا توسط لوفور مطرح شد، فراتر از دسترسی صرف به امکانات شهری است و مشارکت فعال شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و تولید فضا را نیز شامل می‌شود (Lefebvre, 1996). تحقق این حق، در نگاه نظری، نیازمند سه مؤلفه اصلی است: اول، سازوکارهای نهادی پاسخگو و شفاف که امکان حضور واقعی شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها و تخصیص منابع را فراهم سازد؛ دوم، عدالت فضایی در توزیع منابع و دسترسی به خدمات شهری و سوم، امنیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی که امکان بهره‌مندی فعال و مطمئن شهروندان از محیط زندگی را فراهم کند (UN-Habitat, 2020; Campagna, 2016). مطالعات بین‌المللی نشان داده‌اند که فقدان هر یک از این مؤلفه‌ها می‌تواند تجربه حق به شهر را ناقص کند، حتی اگر دسترسی به خدمات کالبدی وجود داشته باشد (Yang and Li, 2026).

در حوزه عدالت فضایی، توجه به توزیع متوازن منابع، دسترسی برابر به فضاهای عمومی و کاهش تمرکز سرمایه در هسته‌های مرکزی، اهمیت ویژه‌ای دارد. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که تمرکز سرمایه و خدمات در مناطق مرکزی و رشد بی‌رویه حاشیه‌ها، منجر به نابرابری‌های مکانی-اجتماعی می‌شود و کیفیت زندگی در فضاهای پیرامونی را کاهش می‌دهد (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۴؛ کرمی و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین تأکید شده است که عدالت فضایی تنها به توزیع خدمات محدود نمی‌شود، بلکه به نحوه مدیریت سیاسی فضا و میزان دسترسی گروه‌های اجتماعی به قدرت تصمیم‌گیری نیز وابسته است؛ به گونه‌ای که نابرابری در مدیریت فضایی می‌تواند به بازتولید طرد اجتماعی و کاهش احساس تعلق شهروندی منجر شود (قادری حاجت، ۱۴۰۴). بنابراین، عدالت فضایی نه تنها به معنای دسترسی فیزیکی به خدمات است، بلکه شامل امکان مشارکت در تصمیم‌گیری، بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی و تجربه واقعی تعلق به محیط زندگی نیز می‌باشد. مطالعات نشان می‌دهند که توزیع نامتوازن خدمات، حتی در حضور زیرساخت‌های کالبدی، می‌تواند حس نابرابری و کاهش اعتماد به نهادهای شهری را تقویت کند (احمدی و شمسی‌پور، ۱۳۹۹: ۷۳؛ طهماسبی‌زاده و خادم‌الحسینی، ۱۳۹۷: ۱۷).

از سوی دیگر، نقش نهادها و ظرفیت نهادی در تحقق حق به شهر غیرقابل انکار است. پژوهش‌ها بیان می‌کنند که تقویت ظرفیت نهادی، مدیریت مشارکتی و پاسخگویی نهادها در توسعه فضایی کلان‌شهرها و پیرامون آن‌ها می‌تواند فرآیند تصمیم‌گیری را شفاف‌تر کرده و مشارکت گروه‌های مختلف اجتماعی را افزایش دهد (Putnam, 2000; Ostrom, 1990). این ظرفیت نهادی، از طریق ایجاد سازوکارهای نظارت مردمی، امکان بازخورد مستقیم شهروندان و شفاف‌سازی فرآیند تخصیص منابع، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی را تقویت می‌کند و تجربه حق به شهر را بهبود می‌بخشد. مطالعات بین‌المللی نیز بر اهمیت نهادهای پاسخگو و شفاف در ارتقای مشارکت شهروندان و کاهش شکاف‌های اجتماعی تأکید دارند (Fainstein, 2010; Campagna, 2016).

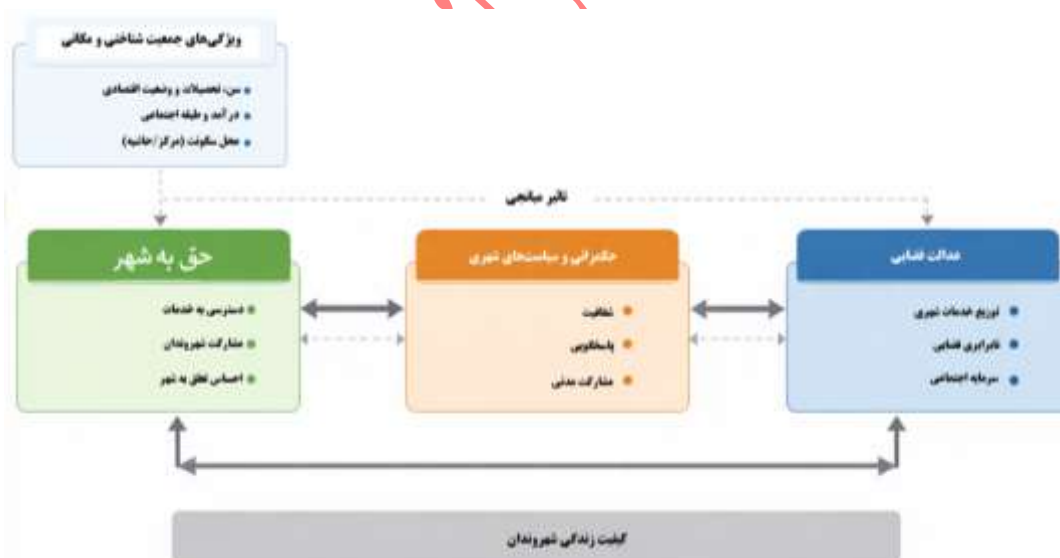
علاوه بر این، جایگاه دانش بومی و سرمایه اجتماعی در توسعه و زیست‌پذیری فضاهای پیرامونی مورد توجه پژوهش‌ها قرار گرفته است. بهره‌گیری از آگاهی‌ها، مهارت‌ها و ارزش‌های فرهنگی-اقتصادی جوامع محلی می‌تواند به طراحی سیاست‌های توسعه‌ای متناسب با نیازهای واقعی مردم کمک کند و عدالت فضایی و کیفیت زندگی را تقویت نماید (Putnam, 2000). به‌طور خاص، سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، شبکه‌های همبستگی و مشارکت اجتماعی است که شهروندان را قادر می‌سازد تا در فرآیندهای جمعی و مدیریت منابع مشترک فعال شوند. بدون تقویت سرمایه اجتماعی، سیاست‌های رسمی ممکن است اثربخشی لازم را نداشته باشند و نابرابری‌ها همچنان ادامه یابند (Byrne, 2013; Sen, 2009).

در زمینه امنیت اجتماعی، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که احساس ایمنی، اعتماد به نهادهای شهری و مشارکت محلی پیش‌شرط بهره‌مندی واقعی شهروندان از حق به شهر است. شهروندان تنها در محیطی امن و قابل اعتماد می‌توانند از خدمات و امکانات شهری استفاده کنند و در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت فعال داشته باشند (Yang and Li, 2026; UN-Habitat, 2020, 2016). مطالعات داخلی نیز نشان داده‌اند که در شهرهایی مانند مشهد، مناطق

حاشیه‌ای علی‌رغم وجود زیرساخت‌ها و خدمات اولیه، به دلیل کاهش امنیت اجتماعی و اعتماد محدود به نهادها، تجربه کامل حق به شهر را ندارند (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸؛ حسین پور و همکاران، ۱۴۰۲).

یک نکته مهم دیگر، تعامل میان سه مؤلفه حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی است. مطالعات نشان می‌دهند که اثرگذاری عدالت فضایی و امنیت اجتماعی بر تجربه شهروندان از حق به شهر، به کیفیت حکمرانی شهری و شفافیت فرآیندها وابسته است. به عبارت دیگر، حکمرانی شهری نقش میانجی و تقویت‌کننده دارد و بدون آن، دسترسی برابر به خدمات و احساس امنیت اجتماعی نمی‌تواند تجربه واقعی حق به شهر را تضمین کند (UN-Habitat, 2020; Healey, 2010). این موضوع اهمیت طراحی سیاست‌های متوازن، پاسخگو و مشارکتی در فضاهای پیرامونی کلان‌شهرها را روشن می‌سازد.

در نهایت، تحلیل پیشینه داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهد که بررسی تحقق حق به شهر باید رویکردی چندبعدی و تلفیقی داشته باشد که تعامل میان سازوکارهای نهادی، عدالت فضایی، امنیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی را در نظر گیرد. این رویکرد امکان شناسایی نقاط قوت و ضعف سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه شهری را فراهم کرده و چارچوبی عملیاتی برای طراحی برنامه‌های متوازن، مشارکتی و پایدار ارائه می‌دهد. بنابراین، این مطالعه با بهره‌گیری از چارچوب نظری چندبعدی حق به شهر، درصدد تحلیل تعامل میان این مؤلفه‌ها در کلان‌شهر مشهد است تا تصویری جامع و کاربردی از تحقق حق به شهر در فضاهای پیراشهری ارائه نماید و نشان دهد که تجربه شهروندان از شهر نیازمند تقویت همزمان حکمرانی پاسخگو، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی است (شکل ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش، منبع: مبانی نظری، ۱۴۰۴

مطالعات پیرامون مفهوم «حق به شهر» و ابعاد مرتبط با آن در بافت‌های شهری و به‌ویژه فضاهای پیرامونی، طی دو دهه اخیر در ایران و جهان رشد چشمگیری یافته است. در سطح داخلی، پژوهش‌ها عمدتاً به تحلیل نابرابری فضایی، حکمرانی شهری و امنیت اجتماعی پرداخته‌اند، اما کمتر مطالعه‌ای به صورت تلفیقی، تعامل میان این سه

مؤلفه و ادراک شهروندان را بررسی کرده است. این خلأ پژوهشی باعث شده که فهم دقیق از تحقق حق به شهر در فضاهای پیرامونی، به ویژه کلان‌شهرهایی مانند مشهد، محدود باشد (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸؛ رهنما و آقاجانی، ۱۳۹۱).

یکی از رویکردهای مهم در ادبیات پیراشهری، تحلیل تحولات کالبدی-فضایی نواحی پیرامونی است. پژوهشی که به بررسی تحولات کالبدی-ادراکی روستاهای پیرامونی شهرهای مختلف ایران پرداخته‌اند، نشان داده‌اند که رشد شتابان شهرها منجر به گسترش فضایی و دست‌اندازی به زمین‌های کشاورزی پیرامون می‌شود و این تحولات می‌تواند ساختارها و کیفیت زیست‌پذیری این فضاها را با چالش مواجه سازند (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۴). مطالعه دیگری در حوضه آبریز ارومیه نیز نشان داد که درصد بالایی از جمعیت در فاصله نزدیک به شهرها مستقر شده‌اند که نشان‌دهنده تأثیر مستقیم فرآیندهای شهری بر ساختار جمعیتی و فضایی پیراشهری و نابرابری توزیع منابع است (کرمی و همکاران، ۱۳۹۸). این یافته‌ها با تحقیقات بین‌المللی در زمینه گسترش شهرهای جهانی و پیوندهای روستایی-شهری همخوانی دارد که نشان می‌دهد تمرکز سرمایه و توسعه غیرمتعادل در هسته مرکزی، تأثیرات بلندمدتی بر نابرابری فضایی و کاربری زمین در پیرامون دارد (Marcuse and van Kempen, 2000).

در حوزه زیست‌پذیری اجتماعی و اقتصادی، جایگاه دانش بومی و سرمایه اجتماعی جوامع پیرامونی به‌عنوان عامل کلیدی در بهبود کیفیت زندگی و عدالت فضایی مورد توجه قرار گرفته است. مطالعات نشان می‌دهند که بهره‌گیری از دانش محلی و شبکه‌های همبستگی اجتماعی می‌تواند در مدیریت منابع شهری و توسعه متوازن فضاهای پیراشهری مؤثر باشد، به‌طوری که حتی در شرایط کمبود منابع، مشارکت اجتماعی و ابتکار محلی می‌تواند کیفیت زندگی و دسترسی به خدمات را بهبود بخشد (Putnam, 2000; Ostrom, 1990). این موضوع اهمیت سرمایه اجتماعی را به‌عنوان مکمل عدالت فضایی و سازوکارهای نهادی نشان می‌دهد، زیرا بدون اعتماد و همکاری میان شهروندان و نهادها، سیاست‌های رسمی و پروژه‌های توسعه‌ای نمی‌توانند اثربخشی لازم را داشته باشند.

تحلیل تعامل میان شهر و پیرامون نیز یکی از خطوط پژوهشی مهم در مطالعات داخلی و بین‌المللی است. تحقیقات مختلف، از جمله مطالعه محمودآباد و آتشگاه پیرامون کرج، نشان داده‌اند که پیوندهای فضایی میان سکونتگاه‌های پیرامونی و شهر می‌تواند الگوهای توسعه و کاربری‌ها را دگرگون سازد و نقش کلیدی در توزیع نابرابر خدمات و عدالت فضایی ایفا کند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۵). به عبارت دیگر، بدون توجه به روابط متقابل میان مرکز و پیرامون، برنامه‌ریزی‌های شهری ممکن است به توسعه نامتعادل و افزایش نابرابری‌ها منجر شود (عناستانی و جوانشیری، ۱۴۰۰: ۱).

مطالعات بین‌المللی نیز نشان داده‌اند که تحقق حق به شهر در فضاهای پیرامونی نیازمند سه مؤلفه همزمان است: حکمرانی شهری پاسخگو، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی. برای مثال، سازمان ملل-هیئات (UN-Habitat, 2016; 2020) و همین‌طور، یانگ و لی (Yang and li, 2026) بیان کرده‌اند که بدون ایجاد نهادهای پاسخگو و شفاف، دسترسی متوازن به خدمات و فضاهای عمومی نمی‌تواند تجربه واقعی شهروندی را تضمین کند. همچنین،

فاینشتاین (Fainstein, 2010) و هیلی (Healey, 2010) بر نقش میانجی حکمرانی شهری تأکید دارند، به طوری که سازوکارهای نهادی پاسخگو می‌توانند اثر عدالت فضایی و امنیت اجتماعی را تقویت کرده و تجربه شهروندان از حق به شهر را بهبود بخشند.

در زمینه امنیت اجتماعی، پژوهش‌ها بیان می‌کنند که احساس ایمنی و اعتماد شهروندان به نهادهای شهری پیش‌شرط بهره‌مندی واقعی از خدمات و مشارکت فعال است. مطالعات داخلی نشان داده‌اند که مناطق حاشیه‌ای کلان‌شهرها، علی‌رغم اجرای پروژه‌های زیربنایی، به دلیل کاهش امنیت اجتماعی و اعتماد محدود به نهادها، تجربه کامل حق به شهر را ندارند (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸). یافته‌های بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که امنیت اجتماعی به عنوان مؤلفه‌ای کلیدی، با ارتقای سرمایه اجتماعی، مشارکت محلی و کاهش آسیب‌های اجتماعی، تجربه شهروندان از محیط شهری را بهبود می‌بخشد (Yang and Li, 2026; Sen, 2009).

به طور خلاصه، پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که بررسی تحقق حق به شهر در فضاهای پیرامونی باید چندبعدی و تلفیقی باشد و تعامل میان حکمرانی شهری، عدالت فضایی، امنیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی را در نظر گیرد. مطالعات داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهند که تمرکز صرف بر دسترسی به خدمات یا توسعه کالبدی نمی‌تواند تجربه واقعی شهروندان را تضمین کند، بلکه نیازمند رویکردی جامع، پاسخگو و مشارکتی است. پژوهش حاضر با استفاده از چارچوب نظری چندبعدی حق به شهر و تلفیق داده‌های کیفی و کمی، تلاش می‌کند تا خلأ موجود در تحلیل تعامل میان این مؤلفه‌ها را پر کرده و تصویری عملیاتی و کاربردی از تحقق حق به شهر در کلان‌شهر مشهد ارائه دهد.

روش‌شناسی

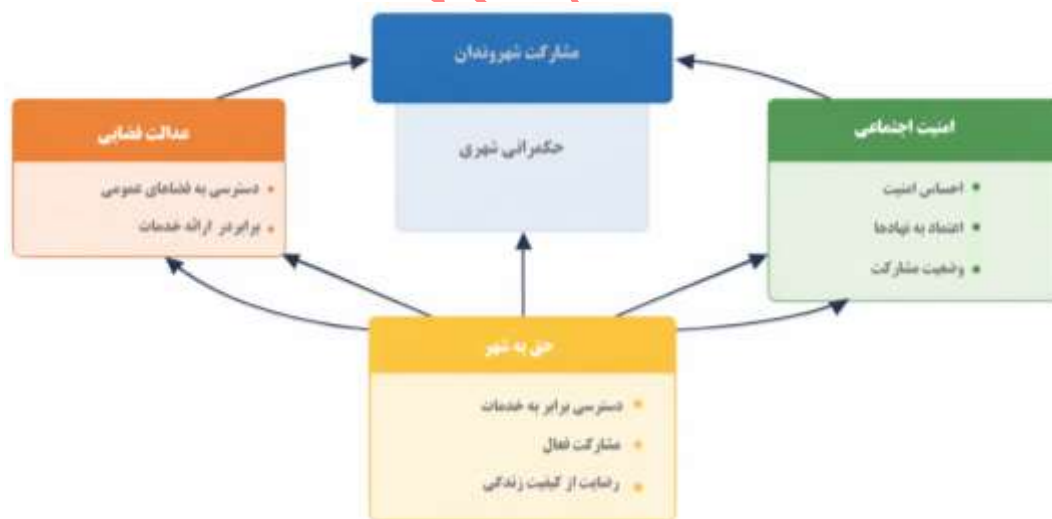
پژوهش حاضر با هدف بررسی تحقق «حق به شهر» در کلان‌شهر مشهد و تحلیل نقش مؤلفه‌های حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی، از نوع تحلیلی-کاربردی و با رویکرد آمیخته اکتشافی-تبیینی طراحی شد. این رویکرد امکان تلفیق داده‌های کیفی و کمی را فراهم می‌کند، به طوری که داده‌های کیفی برای شناسایی و تعریف سازه‌ها و مولفه‌های نظری و داده‌های کمی برای آزمون روابط علت و معلولی و مدل مفهومی پژوهش به کار گرفته می‌شوند. چنین رویکردی با اهداف تحقیق که شامل تحلیل تعامل میان سازوکارهای نهادی، عدالت فضایی و ادراک شهروندان از حق به شهر است، کاملاً همخوانی دارد و امکان پاسخگویی دقیق به سوالات پژوهش و آزمون فرضیات مدل مفهومی را فراهم می‌آورد.

جامعه آماری پژوهش شامل کلیه شهروندان بالای ۱۸ سال ساکن در ۱۳ منطقه رسمی شهر مشهد بود که نمایانگر بافت‌های مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر هستند. نمونه‌گیری به شیوه تصادفی طبقه‌ای انجام شد و هر منطقه رسمی به عنوان یک طبقه در نظر گرفته شد تا تنوع ادراک شهروندان در بخش‌های مختلف شهری پوشش داده شود. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و سطح اطمینان ۹۵ درصد برابر با ۳۸۴ نفر برآورد شد که برای بهبود کیفیت ۴۰۰ پرسشنامه توزیع گردید که در نهایت، ۳۹۸ پرسشنامه معتبر برای تحلیل نهایی انتخاب شد. این روش نمونه‌گیری امکان تحلیل تفاوت‌های مکانی و تأثیر نابرابری فضایی بر ادراک شهروندان از حق به شهر را

فراهم می‌کند و با مطالعات بین‌المللی درباره حاکمیت شهری و عدالت فضایی همسو است (Lefebvre, 1996; Campagna, 2016).

ابزار گردآوری داده‌های کمی شامل پرسشنامه محقق‌ساخته ۴۲ گویه‌ای بود که بر اساس تحلیل کیفی اولیه و مرور ادبیات نظری تدوین شده است. سازه حکمرانی شهری در پرسشنامه، کیفیت فرآیندهای نهادی و مشارکتی را بررسی می‌کند که امکان حضور شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها و تخصیص منابع را فراهم می‌آورد و شامل مولفه‌های مشارکت شهروندان، شفافیت تخصیص منابع و پاسخگویی نهادها است. سازه عدالت فضایی به میزان دسترسی برابر شهروندان به خدمات، امکانات و فرصت‌های شهری اشاره دارد و مولفه‌های آن شامل دسترسی به خدمات شهری و برابری فرصت‌ها است. سازه امنیت اجتماعی نیز بیانگر احساس ایمنی، اعتماد به نهادها و مشارکت اجتماعی شهروندان است و مولفه‌های آن شامل احساس ایمنی، اعتماد به نهادها و مشارکت اجتماعی می‌باشد.

متغیر وابسته پژوهش، یعنی حق به شهر، سازه‌ای چندبعدی است که تجربه شهروندان از دسترسی عادلانه، مشارکت فعال و احساس تعلق اجتماعی را دربر می‌گیرد و از طریق مولفه‌های دسترسی برابر، مشارکت فعال و رضایت از کیفیت زندگی شهری سنجیده شد. این تعریف همسو با ادبیات بین‌المللی و نظریه‌های لوفور (Lefebvre, 1996) و هاروی (Harvey, 2008) است که حق به شهر را فراتر از دسترسی صرف به خدمات و شامل مشارکت واقعی و کنترل اجتماعی شهروندان می‌داند (شکل ۲).

شکل ۲. متغیرهای اصلی مدل تحلیلی، منبع: نگارنده، ۱۴۰۴

روایی پرسشنامه از طریق ارزیابی صوری و محتوایی توسط ۱۰ کارشناس برنامه‌ریزی شهری، مدیریت شهری و جامعه‌شناسی شهری بررسی شد تا اطمینان حاصل شود که شاخص‌ها با سازه‌های نظری هم‌راستا هستند. پایایی ابزار نیز با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی و ضریب آلفای کرونباخ مورد سنجش قرار گرفت و برای کل

پرسشنامه ۰/۹۱ و برای سازه‌های حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی به ترتیب ۰/۸۸، ۰/۸۶ و ۰/۸۴ به دست آمد که نشان‌دهنده انسجام درونی مطلوب است.

برای تحلیل داده‌ها، ابتدا از تحلیل توصیفی، آزمون تی تک‌نمونه‌ای و تحلیل واریانس چندمتغیره استفاده شد تا تفاوت‌های ادراک شهروندان در مناطق مرکزی، میانی و حاشیه‌ای بررسی شود. سپس برای آزمون روابط تبیینی میان متغیرها و تست فرضیات پژوهش از رگرسیون چندگانه و مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) استفاده گردید. تحلیل مدل SEM امکان سنجش اثرات مستقیم و غیرمستقیم سازه‌های مستقل بر حق به شهر و همچنین نقش میانجی حکمرانی شهری در تقویت عدالت فضایی و امنیت اجتماعی را فراهم آورد (Hair et al., 2016; Kline, 2019; Byrne, 2013).

استفاده از رویکرد آمیخته و تلفیق داده‌های کمی و کیفی، علاوه بر افزایش غنای علمی پژوهش، امکان بررسی چگونگی تعامل میان سازه‌ها و تحقق عملی حق به شهر در فضاهای پیرامونی را نیز فراهم می‌کند. به این ترتیب، روش تحقیق نه تنها با اهداف پژوهش و سوالات تحقیق همسو است، بلکه می‌تواند ارتباط میان حکمرانی مشارکتی، عدالت فضایی، امنیت اجتماعی و تجربه شهروندی از حق به شهر را با دقت بیشتری تحلیل کند.

شکل ۳. موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه، منبع: نگارنده، ۱۴۰۴

یافته‌های پژوهش

تحلیل داده‌های پژوهش نشان داد که تحقق «حق به شهر» در کلان‌شهر مشهد تحت تأثیر مستقیم سه مؤلفه اصلی حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی قرار دارد. میانگین ادراک شهروندان از تحقق حق به شهر برابر ۳/۷۸ با انحراف معیار ۰/۵۲ بود که نشان‌دهنده سطح متوسط-بالا از تجربه شهروندی است. بررسی مناطق شهری تفاوت معناداری میان مناطق مرکزی، میانی و حاشیه‌ای نشان داد؛ به گونه‌ای که مناطق حاشیه‌ای در شاخص

دسترسی به خدمات عمومی و امنیت اجتماعی پایین تر از مناطق مرکزی و میانی بودند که بازتاب دهنده نابرابری فضایی و عدم توزیع متوازن منابع است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸؛ حسین پور و همکاران، ۱۳۹۷).

در بعد حکمرانی شهری، شاخص‌های مشارکت شهروندان، پاسخگویی نهادها و شفافیت تصمیم‌گیری اثر مثبت و معناداری بر ادراک حق به شهر داشتند. میانگین شاخص مشارکت شهروندان ۳/۶۱ با ضریب بتای ۰/۴۲ بود که نشان‌دهنده نقش برجسته مشارکت فعال در تقویت احساس تحقق حق به شهر است. شفافیت تخصیص منابع با بتای ۰/۳۵ و پاسخگویی نهادها با بتای ۰/۳۱ نیز اثر مثبت داشتند که اهمیت فرآیندهای تصمیم‌گیری شفاف و مشارکتی را در ادراک شهروندان از حق به شهر نشان می‌دهد (Campagna, 2016). این شاخص‌ها در جدول ۱ نمایش داده شده‌اند.

جدول ۱. آمار توصیفی و ضرایب رگرسیون متغیرهای پژوهش

سازه	شاخص	میانگین	انحراف معیار	ضریب بتا	سطح معناداری
حکمرانی شهری	مشارکت شهروندان	۳/۶۱	۰/۵۸	۰/۴۲	۰/۰۰۱
	شفافیت منابع	۳/۵۴	۰/۶۲	۰/۳۵	۰/۰۰۱
	پاسخگویی نهادها	۳/۴۸	۰/۶۰	۰/۳۱	۰/۰۰۱
عدالت فضایی	دسترسی فضاهای عمومی	۳/۷۲	۰/۵۵	۰/۳۸	۰/۰۰۱
	برابری خدمات	۳/۶۵	۰/۵۷	۰/۳۱	۰/۰۰۱
امنیت اجتماعی	احساس ایمنی	۳/۷۹	۰/۵۲	۰/۴۴	۰/۰۰۱

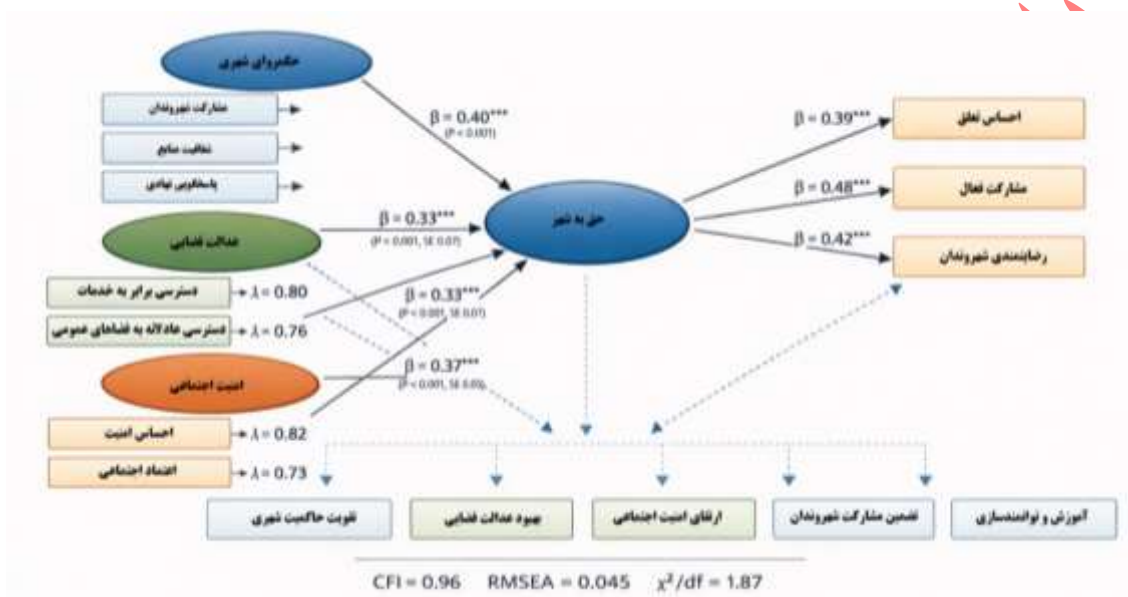
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

برتری اثر حکمرانی شهری نسبت به سایر متغیرها نشان می‌دهد که تجربه حق به شهر بیش از آنکه صرفاً تابع دسترسی کالبدی به خدمات باشد، به کیفیت فرآیندهای نهادی و میزان مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری وابسته است. این موضوع بیانگر آن است که ضعف سازوکارهای مشارکتی می‌تواند حتی در صورت وجود زیرساخت‌های شهری، احساس نابرابری و طرد فضایی را تقویت کند.

در بعد عدالت فضایی، شاخص‌های دسترسی به فضاهای عمومی و برابری خدمات بیشترین تأثیر را بر احساس تعلق و رضایت شهروندان داشتند. دسترسی به فضاهای عمومی با بتای ۰/۳۸ و برابری خدمات با بتای ۰/۳۱ اثر مثبت و معناداری نشان دادند که اهمیت برابری فضایی و دسترسی متوازن به امکانات شهری در تجربه حق به شهر را برجسته می‌کند (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۴).

بعد امنیت اجتماعی نیز به‌عنوان مؤلفه‌ای کلیدی مورد بررسی قرار گرفت. شاخص‌های احساس ایمنی، اعتماد به نهادهای شهری و مشارکت محلی همگی اثر مثبت و معناداری داشتند. احساس ایمنی با بتای ۰/۴۴ بیشترین اثر را داشت و نشان می‌دهد که شهروندان تنها در محیطی امن و قابل اعتماد می‌توانند از حق حضور و بهره‌مندی از خدمات شهری برخوردار شوند. اعتماد به نهادهای شهری با بتای ۰/۲۹ نیز نقش تقویت‌کننده داشت که اهمیت سرمایه اجتماعی و اعتماد میان شهروندان و نهادها را برجسته می‌کند (UN-Habitat, 2020; Putnam, 2000).

تحلیل مدل معادلات ساختاری (شکل ۴) نشان داد که حکمرانی شهری علاوه بر اثر مستقیم، نقش میانجی در تقویت اثر عدالت فضایی و امنیت اجتماعی دارد. مسیرهای مستقیم و غیرمستقیم به وضوح دیده می‌شوند و پیامدهای تحقق حق شهر شامل افزایش احساس تعلق، رضایت از خدمات و مشارکت فعال شهروندان است. شاخص‌های برازش مدل شامل شاخص برازش تطبیقی^۱ (۰/۹۶)، ریشه میانگین مربعات خطای تقریب^۲ (۰/۰۴۵) و نسبت کای دو به درجه آزادی^۳ (۱/۸۷) بودند که نشان‌دهنده تطابق مناسب داده‌ها با مدل مفهومی پژوهش است (Hair et al., 2019; Kline, 2016).

شکل ۳. نتایج مدل معادلات ساختاری، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

تحلیل مقایسه‌ای مناطق شهری نشان داد که مناطق مرکزی بیشترین میانگین ادراک حق شهر را دارند که ناشی از تمرکز سرمایه‌گذاری، دسترسی بهتر به خدمات و حضور سازوکارهای مشارکتی می‌باشد. مناطق حاشیه‌ای با وجود پروژه‌های زیربنایی، همچنان از نظر دسترسی به خدمات و امنیت اجتماعی در سطح پایین‌تری قرار دارند که نشان‌دهنده نابرابری فضایی و اثر برنامه‌ریزی غیرمتعادل است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۷۸؛ حسین‌پور و همکاران، ۱۴۰۲).

این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که الگوی توسعه فضایی در مشهد همچنان متأثر از تمرکز سرمایه و خدمات در هسته مرکزی است؛ موضوعی که موجب بازتولید نابرابری فضایی و کاهش فرصت‌های برابر در مناطق پیرامونی شده است. بنابراین، مسئله حق به شهر در مشهد صرفاً به کمبود خدمات محدود نمی‌شود، بلکه به ساختار تصمیم‌گیری و الگوی تخصیص منابع شهری نیز مرتبط است.

1. Comparative Fit Index (CFI)
 2. Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)
 3. Chi-square divided by degrees of freedom (χ^2/df)

تحلیل کیفی مصاحبه‌ها با خبرگان شهری نیز نشان داد که تحقق حق به شهر تحت تأثیر سه تم اصلی حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی است. این تم‌ها به چند مقوله و کد مصاحبه تقسیم شدند که در جدول ۲ ارائه شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تمرکز سرمایه و خدمات در هسته مرکزی و ضعف سازوکارهای مشارکتی مهم‌ترین موانع تحقق عدالت فضایی و امنیت اجتماعی هستند.

جدول ۲. نتایج کیفی بر اساس تم‌ها و مقولات

تم	مقوله	مثال / کد مصاحبه
حکمرانی شهری	مشارکت محدود شهروندان	تصمیم‌ها اغلب بدون مشورت محلی گرفته می‌شود.
حکمرانی شهری	پاسخگویی نهادها	نهادها در ارائه خدمات به مناطق حاشیه‌ای کم توجه هستند.
حکمرانی شهری	شفافیت فرآیندها	شهروندان نمی‌دانند منابع چگونه تخصیص می‌یابند.
عدالت فضایی	تمرکز سرمایه گذاری	تمام پروژه‌ها در هسته زیارتی متمرکز شده‌اند.
عدالت فضایی	دسترسی نابرابر به خدمات	مناطق حاشیه‌ای خدمات محدودتری دارند.
عدالت فضایی	فضاهای عمومی ناکافی	فضاهای تفریحی در مناطق مرکزی بیشتر است و مناطق حاشیه‌ای کمبود دارد.
امنیت اجتماعی	احساس ناامنی	مناطق حاشیه‌ای نسبت به مرکز شهر، احساس ناامنی بیشتری دارند.
امنیت اجتماعی	اعتماد محدود به نهادها	شهروندان احساس می‌کنند نهادها پاسخگو نیستند.

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

همگرایی یافته‌های کیفی و کمی نشان می‌دهد که شهروندان مناطق حاشیه‌ای نه تنها از نظر کالبدی، بلکه از منظر ادراکی نیز احساس حذف‌شدگی از فرآیندهای تصمیم‌گیری شهری دارند. این مسئله نشان‌دهنده ضعف حکمرانی مشارکتی و کاهش سرمایه اجتماعی در فضاهای پیرامونی است که می‌تواند مانعی جدی برای تحقق عملی حق به شهر باشد.

این یافته‌ها تأکید می‌کنند که تحقق حق به شهر تنها از طریق تمرکز بر یک بعد، مانند عدالت فضایی یا خدمات عمومی، ممکن نیست و نیازمند رویکرد چندبعدی و تلفیقی است که حکمرانی خوب، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی را همزمان تقویت کند.

بحث

تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که تحقق حق به شهر در کلان‌شهر مشهد تحت تأثیر مستقیم سه مؤلفه اصلی حکمرانی شهری، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی است و حکمرانی شهری نقش میانجی در تقویت اثر عدالت فضایی و امنیت اجتماعی بر تجربه شهروندان دارد. این نتیجه با مطالعات بین‌المللی در زمینه حقوق

شهروندی، عدالت فضایی و حکمرانی مشارکتی همسو است؛ به گونه‌ای که هاروی (Harvey, 2008) و لوفور (Lefebvre, 1996) بر ضرورت بازتوزیع قدرت و منابع شهری و مشارکت فعال شهروندان در تولید فضاهای شهری تأکید کرده‌اند. همچنین یافته‌ها با مدل‌های توسعه شهری پایدار و عدالت‌محور (Yang and Li, 2026; Feitosa et al., 2024) همخوانی دارد، زیرا تجربه حق به شهر تنها در محیطی حاصل می‌شود که عدالت فضایی، امنیت اجتماعی و حکمرانی پاسخگو به‌طور همزمان برقرار باشد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که توسعه زیرساختی به‌نهایی نمی‌تواند تضمین‌کننده تحقق حق به شهر باشد، زیرا در بسیاری از مناطق حاشیه‌ای، علی‌رغم اجرای پروژه‌های عمرانی، همچنان احساس نابرابری، ضعف مشارکت و بی‌اعتمادی نهادی وجود دارد. این موضوع بیانگر شکاف میان توسعه کالبدی و توسعه اجتماعی-نهادی در کلان‌شهر مشهد است.

یافته‌های کمی و کیفی نشان داد که مناطق مرکزی از لحاظ دسترسی به خدمات و مشارکت شهروندان بیشترین میانگین ادراک حق به شهر را دارند، در حالی که مناطق حاشیه‌ای علی‌رغم پروژه‌های زیربنایی، همچنان با محدودیت‌های قابل توجهی مواجه‌اند. این امر نشان می‌دهد که تمرکز سرمایه و پروژه‌ها در هسته مرکزی و ضعف سازوکارهای مشارکتی موجب ایجاد نابرابری فضایی و کاهش امنیت اجتماعی در پیرامون شهر شده است. به‌طور مشابه، مطالعات بین‌المللی نشان داده‌اند که بدون ایجاد سازوکارهای حکمرانی مشارکتی و افزایش اعتماد اجتماعی، توسعه فضایی نمی‌تواند عدالت و تجربه واقعی شهروندی را تقویت کند (UN-Habitat, 2020; Chandel et al., 2026).

در بعد حکمرانی شهری، شاخص‌های مشارکت شهروندان و شفافیت تصمیم‌گیری بیش از صرف دسترسی به خدمات شهری بر ادراک حق به شهر اثرگذار بودند. این یافته نشان می‌دهد که کیفیت فرآیندهای تصمیم‌گیری، پاسخگویی نهادها و فرصت‌های مشارکت واقعی، از عناصر اساسی تجربه حق به شهر هستند. با ادغام تحلیل کیفی، مشخص شد که شهروندان مناطق حاشیه‌ای احساس می‌کنند که تصمیم‌ها اغلب بدون مشورت آن‌ها گرفته می‌شود و منابع به‌طور نامتوازن تخصیص می‌یابند، موضوعی که لوفور (Lefebvre, 1996) آن را مانع تحقق حق به شهر و کاهش عدالت شهری دانسته است. به بیان دیگر، تمرکز سرمایه‌گذاری در هسته زیارتی-اقتصادی مشهد، نوعی بازتولید فضایی قدرت را شکل داده که طی آن، مناطق پیرامونی در اولویت پایین‌تر تخصیص منابع قرار گرفته‌اند. این وضعیت با رویکرد انتقادی لوفور و هاروی همسو است که فضا را نه یک امر خنثی، بلکه محصول مناسبات قدرت و سرمایه می‌دانند.

یافته‌های پژوهش حاضر با مطالعات جدید حکمرانی شهری باز نیز همخوانی دارد؛ زیرا پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که شفافیت داده‌ها، مشارکت دیجیتال و دسترسی عمومی به اطلاعات شهری می‌تواند اعتماد اجتماعی و کیفیت تصمیم‌گیری شهری را بهبود بخشد و زمینه تحقق عملی حق به شهر را فراهم کند (محمدی و کریمی، ۱۴۰۴).

بعد عدالت فضایی نیز نقش کلیدی در تجربه شهروندان داشت. دسترسی برابر به فضاهای عمومی و خدمات شهری، بر احساس تعلق و رضایت شهروندان تأثیر مستقیم دارد. تمرکز سرمایه‌گذاری در هسته زیارتی و اقتصادی

مشهد نشان می‌دهد که فضا در این کلان‌شهر نه تنها محصول برنامه‌ریزی شهری، بلکه بازتابی از مناسبات قدرت و اولویت‌های اقتصادی است. در نتیجه، مناطق پیرامونی در فرآیند تخصیص منابع و تصمیم‌گیری شهری در موقعیت نابرابر قرار گرفته‌اند. یافته‌ها نشان دادند که اگرچه پروژه‌های زیرساختی در مناطق پیرامونی اجرا شده، اما نبود فضاهای عمومی کافی و عدم برابری در ارائه خدمات، موجب احساس تبعیض و کاهش مشارکت شهروندان شده است. این نتایج با مطالعات چندل (Chandel, 2026) و تحقیقات داخلی (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۴) همخوانی دارد و ضرورت بازطراحی سیاست‌های تخصیص منابع بر اساس شاخص‌های عدالت فضایی را برجسته می‌کند. در حقیقت، نابرابری فضایی صرفاً پیامد کمبود خدمات نیست، بلکه بازتابی از ساختار تمرکزگرای تصمیم‌گیری و توزیع نامتوازن قدرت شهری است. برتری اثر حکمرانی شهری نسبت به سایر متغیرها نشان می‌دهد که تجربه حق به شهر بیش از آنکه وابسته به توسعه کالبدی باشد، تابع نحوه مدیریت، تخصیص منابع و میزان مشارکت شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری است. این مسئله بیانگر آن است که حتی در صورت توسعه زیرساختی، فقدان سازوکارهای مشارکتی و پاسخگو می‌تواند احساس طرد فضایی و نابرابری اجتماعی را بازتولید کند.

تفاوت معنادار میان مناطق مرکزی و پیرامونی مشهد نشان می‌دهد که الگوی توسعه فضایی شهر همچنان مبتنی بر تمرکز خدمات، سرمایه و امکانات در هسته مرکزی است. این الگو موجب شده مناطق پیراشهری، علی‌رغم جذب جمعیت و گسترش کالبدی، از نظر کیفیت دسترسی، امنیت اجتماعی و مشارکت نهادی در وضعیت نابرابر قرار گیرند. بنابراین، مسئله اصلی در فضاهای پیراشهری تنها کمبود زیرساخت نیست، بلکه ضعف در ادغام نهادی و حذف نسبی این مناطق از فرآیندهای تصمیم‌سازی شهری است. این یافته با ادبیات جدید عدالت فضایی همخوانی دارد که تأکید می‌کند نابرابری شهری در شهرهای معاصر، بیش از آنکه صرفاً کالبدی باشد، ماهیتی نهادی و سیاسی دارد و ناشی از توزیع نامتوازن قدرت تصمیم‌گیری در فضا است. (Chandel, 2026).

برخی مطالعات جدید نشان می‌دهند که عدالت فضایی صرفاً به زیرساخت‌های کالبدی محدود نیست، بلکه کیفیت تجربه زیسته شهروندان از محیط شهری، از جمله کیفیت صوتی و ادراک محیط، نیز بر احساس تعلق و رضایت فضایی اثرگذار است (رضایی‌راد و یامی مردی، ۱۴۰۴). این موضوع نشان می‌دهد که تحقق حق به شهر نیازمند توجه همزمان به ابعاد کالبدی، ادراکی و اجتماعی فضاهای شهری است.

بعد امنیت اجتماعی نیز به‌عنوان مؤلفه‌ای ضروری برای تحقق حق به شهر تأیید شد. احساس ایمنی و اعتماد به نهادها، پیش‌نیاز بهره‌مندی شهروندان از خدمات و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها است. مناطق حاشیه‌ای که سطح امنیت اجتماعی پایین‌تری داشتند، تجربه حق به شهر در آن‌ها محدود بود. این یافته‌ها با مطالعات پاتنام (Putnam, 2000) و سازمان ملل-هیئات (UN-Habitat, 2020) همسو است که نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی و اعتماد بین شهروندان و نهادهای شهری نقش مهمی در تقویت تجربه شهری دارند.

نتایج این پژوهش با مطالعات جدید درباره عدالت فضایی و حکمرانی شهری همسو است (Feitosa et al., 2024; Chandel et al., 2026; Tedeschi & Verdu Sanmartin, 2026) که نشان می‌دهند تحقق حق به شهر نیازمند پیوند همزمان میان توزیع عادلانه خدمات، مشارکت شهروندان و حکمرانی پاسخگو است. با این حال، در

مشهد نقش حکمرانی مشارکتی همچنان ضعیف‌تر از استانداردهای مطرح‌شده در مطالعات بین‌المللی ارزیابی می‌شود.

در نهایت می‌توان گفت که حق به شهر در کلان‌شهرهای ایران باید به‌عنوان یک مفهوم نهادی-فضایی تحلیل شود، نه صرفاً یک مسئله خدمات‌رسانی شهری؛ زیرا کیفیت حکمرانی و نحوه توزیع قدرت شهری نقش تعیین‌کننده‌ای در تجربه شهروندان از عدالت فضایی دارد.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که چالش اصلی تحقق حق به شهر در مشهد، صرفاً کمبود خدمات شهری نیست، بلکه ضعف در حکمرانی مشارکتی، تمرکز فضایی سرمایه و کاهش اعتماد اجتماعی در مناطق پیرامونی است. بنابراین، سیاست‌های توسعه شهری بدون اصلاح سازوکارهای نهادی و بازتوزیع فضایی منابع، نمی‌تواند به تحقق پایدار عدالت شهری منجر شوند.

ادغام یافته‌های کمی و کیفی، مدل SEM و تحلیل میانجی نشان داد که تحقق حق به شهر یک فرآیند چندبعدی و پیچیده است که تنها با تقویت همزمان حکمرانی پاسخگو، عدالت فضایی و امنیت اجتماعی ممکن می‌شود. این نتایج پیامدهای عملی قابل توجهی دارند:

- تقویت حکمرانی شهری و مشارکت شهروندان از طریق شفافیت در تخصیص منابع، سازوکارهای نظارت مردمی و آموزش مدیران و کارکنان شهری.
- بازطراحی سیاست‌های عدالت فضایی با تمرکز بر کاهش نابرابری‌های دسترسی به خدمات و فضاهای عمومی در مناطق حاشیه‌ای.
- افزایش امنیت اجتماعی و اعتماد شهروندان با تقویت زیرساخت‌های امنیتی، روشنائی عمومی و حمایت از گروه‌ها و سازمان‌های محلی که سرمایه اجتماعی و شبکه‌های همبستگی را تقویت می‌کنند.
- بهره‌گیری از داده‌های کمی و کیفی برای طراحی برنامه‌های توسعه متوازن، پایش مداوم اثرگذاری سیاست‌ها و بازاندیشی در پروژه‌های شهری.

با این رویکرد، محیط شهری پایدارتر، عادلانه‌تر و مشارکتی‌تری برای شهروندان فراهم می‌شود و امکان تحقق عملی حق به شهر در فضاهای پیراشهری کلان‌شهرها فراهم می‌آید.

مطابق یافته‌های این بررسی، حق به شهر در مشهد هنوز بیشتر در سطح دسترسی به خدمات شهری فهم و اجرا می‌شود، درحالی‌که در رویکرد انتقادی، حق به شهر به معنای حق مشارکت در تولید فضا و اثرگذاری بر فرآیندهای تصمیم‌گیری شهری است. بنابراین، تحقق واقعی حق به شهر مستلزم گذار از مدیریت متمرکز و پروژه‌محور به سمت حکمرانی مشارکتی، بازتوزیع فضایی منابع و تقویت ظرفیت‌کنشگری شهروندان در مناطق پیرامونی است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که تحقق حق به شهر در کلان‌شهر مشهد بیش از آنکه صرفاً وابسته به توسعه کالبدی باشد، به کیفیت حکمرانی شهری، توزیع فضایی خدمات و میزان اعتماد و مشارکت شهروندان وابسته است. بر این اساس، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- استقرار نظام حکمرانی محله‌محور در مناطق پیراشهری: به منظور کاهش شکاف میان مدیریت شهری و ساکنان مناطق حاشیه‌ای، ضروری است ساختارهای تصمیم‌گیری محلی در قالب شوراهای محله، دفاتر تسهیل‌گری و کارگروه‌های مشارکتی تقویت شوند. این نهادها باید اختیار مشخص در اولویت‌بندی پروژه‌های محلی، نظارت بر توزیع خدمات و انتقال مطالبات شهروندان به مدیریت شهری داشته باشند. همچنین ایجاد سامانه‌های شفاف اطلاع‌رسانی و انتشار عمومی بودجه پروژه‌های شهری می‌تواند اعتماد اجتماعی و پاسخگویی نهادی را افزایش دهد.
- بازتوزیع فضایی خدمات و سرمایه‌گذاری شهری: با توجه به تمرکز امکانات در هسته مرکزی مشهد، پیشنهاد می‌شود الگوی تخصیص منابع شهری بر اساس شاخص‌های محرومیت فضایی و نیازسنجی محله‌ای بازتنظیم شود. توسعه مراکز خدمات عمومی، فضاهای فرهنگی و تفریحی، زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی و خدمات اجتماعی در مناطق پیرامونی باید در اولویت برنامه‌های توسعه شهری قرار گیرد. استفاده از نظام بودجه‌ریزی فضامحور می‌تواند از تمرکز نامتوازن سرمایه‌گذاری کند و عدالت فضایی را تقویت نماید.
- تقویت امنیت اجتماعی با رویکرد اجتماع‌محور: نتایج پژوهش نشان داد که احساس ناامنی و ضعف اعتماد نهادی، مشارکت اجتماعی را کاهش می‌دهد. بنابراین، سیاست‌های امنیت شهری باید از رویکرد صرفاً انتظامی فاصله گرفته و به سمت امنیت اجتماع‌محور حرکت کند. افزایش روشنایی و کیفیت محیط‌های عمومی، ساماندهی فضاهای بی‌دفاع شهری، حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی محلی و تقویت حضور نهادهای اجتماعی در محلات حاشیه‌ای می‌تواند احساس تعلق و امنیت شهروندان را ارتقا دهد.
- استقرار نظام پایش عدالت فضایی و ادراک شهروندی: پیشنهاد می‌شود شهرداری مشهد سامانه‌ای برای پایش مستمر شاخص‌های عدالت فضایی، رضایت شهروندی و کیفیت دسترسی به خدمات شهری ایجاد کند. این نظام می‌تواند با استفاده از داده‌های مکانی، پیمایش‌های دوره‌ای و تحلیل‌های مشارکتی، نابرابری‌های فضایی را شناسایی و مبنای اصلاح سیاست‌ها قرار دهد. استفاده از حکمرانی داده‌محور، امکان ارزیابی اثربخشی پروژه‌ها و کاهش فاصله میان سیاست رسمی و تجربه واقعی شهروندان را فراهم می‌سازد.
- توانمندسازی اجتماعی و ارتقای سرمایه اجتماعی محلات: برای تحقق پایدار حق به شهر، لازم است برنامه‌های آموزشی و توانمندسازی اجتماعی در مناطق پیراشهری اجرا شود. آموزش حقوق شهروندی، مهارت‌های مشارکت محلی و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و شبکه‌های داوطلبانه می‌تواند سرمایه اجتماعی و ظرفیت کنش جمعی را تقویت کند. مشارکت فعال ساکنان در طراحی، اجرا و ارزیابی

پروژه‌های شهری نیز موجب افزایش حس تعلق، اعتماد اجتماعی و پایداری برنامه‌های توسعه خواهد شد.

• حرکت به سوی برنامه‌ریزی یکپارچه شهری-پیراشهری: با توجه به پیوند عملکردی میان هسته مرکزی و فضاهای پیرامونی مشهد، لازم است سیاست‌های توسعه شهری از نگاه بخشی و متمرکز فاصله گرفته و به سمت برنامه‌ریزی یکپارچه شهری-پیراشهری حرکت کنند. هماهنگی میان نهادهای مدیریتی، کنترل توسعه نامتوازن زمین و توجه همزمان به ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فضایی توسعه، می‌تواند از تشدید نابرابری‌ها و گسترش طرد فضایی جلوگیری کند.

با وجود ارائه چارچوب تحلیلی جامع، پژوهش حاضر با برخی محدودیت‌ها مواجه بود که باید در مطالعات آتی مورد توجه قرار گیرد:

✓ تمرکز جغرافیایی محدود: پژوهش صرفاً بر کلان‌شهر مشهد انجام شد و ویژگی‌های خاص آن، مانند اقتصاد زیارتی و تمرکز سرمایه‌گذاری در هسته مرکزی، ممکن است محدودیت‌هایی در تعمیم نتایج به سایر کلان‌شهرها ایجاد کند. مطالعات مقایسه‌ای با سایر شهرها می‌تواند الگوهای عمومی تحقق حق به شهر را روشن سازد.

✓ تعداد محدود مصاحبه‌ها: انجام ۱۸ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان شهری ممکن است تنوع دیدگاه‌ها را محدود کند، اگرچه استفاده از نمونه‌گیری هدفمند و گلوله‌برفی و ادامه مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری، به شناسایی ابعاد کلیدی کمک کرد.

✓ جمع‌آوری داده‌ها در یک بازه زمانی مشخص: تغییرات آینده در سیاست‌ها، توسعه فضایی یا نابرابری‌های شهری می‌تواند نتایج پژوهش را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین مطالعات طولی برای تحلیل اثر تغییرات محیطی و نهادی ضروری است.

✓ ابزار سنجش: پرسشنامه محقق‌ساخته ممکن است تمامی ابعاد حق به شهر را به طور کامل پوشش ندهد، اگرچه طراحی آن بر اساس شاخص‌های استخراج‌شده از تحلیل کیفی و بررسی روایی و پایایی توسط کارشناسان، اعتبار مناسبی فراهم کرده است.

✓ مدل‌سازی ساختاری: معادلات ساختاری نمی‌تواند روابط علی-معلولی قطعی را اثبات کند، اما تحلیل مسیر، ضرایب معنادار و شاخص‌های برازش، تصویر مناسبی از روابط میان سازه‌ها ارائه می‌دهد. مطالعات آینده می‌توانند از مدل‌های ترکیبی و مقایسه‌ای برای بررسی روابط علیتی دقیق‌تر استفاده کنند. به این ترتیب، محدودیت‌های موجود نشان‌دهنده نیاز به مطالعات مقایسه‌ای، طولی و چندشهرگاهی و توسعه

ابزارهای سنجش استاندارد برای ارزیابی تحقق حق به شهر در کلان‌شهرها و فضاهای پیراشهری است.

حامی مالی

بنا به اظهار نظر نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

این مقاله یک نویسنده داشته و همه بخش‌های کار توسط وی به انجام رسیده است.

تضاد منافع

نویسنده اعلام می‌دارد که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارد.

تقدیر و تشکر

نویسنده از همه افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت آنها در این مقاله تشکر و قدرانی می‌نماید.

منابع

1. ابراهیمی، محمد. علوی، سعید علی. مشکینی، ابوالفضل. صدری، حسین. (۱۳۷۸). رهیافتی نو در توسعه شهری مبتنی بر رویکرد حق به شهر. دانش شهرسازی. ۶ (۲)، ۶۱-۸۵. <https://doi.org/10.22124/upk.2022.21835.1742>
2. احمدی، محمد. شمسی‌پور، علی‌اکبر. (۱۳۹۹). تحلیل توزیع خدمات عمومی با رویکرد عدالت فضایی (مطالعه موردی: شهر بجنورد). پژوهش‌های جغرافیای برنامه ریزی شهری، ۱، ۷۳-۹۸. <https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2020.273616.1041>
3. احمدی، مظهر. عزیزی، شیرین؛ فایقی، مریم. (۱۳۹۸). اثرات پیوندهای روستایی - شهری بر تحولات کالبدی - فضایی نواحی پیراشهری مورد: سکونتگاه‌های محمودآباد و آتشگاه پیرامون شهر کرج. توسعه فضاهای پیراشهری، ۲، ۱۰۶-۹۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1398.1.2.8.0>
4. افراخته، حسن. (۱۴۰۴). فضاهای پیراشهری: الگوها، عوامل و پدیده‌ها. توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۱)، ۱-۲۴. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1399.2.1.1.8>
5. حسین‌پور، زهرا. علیزاده، کتایون. جعفری، حمید. (۱۴۰۲). بررسی عوامل تأثیرگذار بر گردشگری مذهبی مشهد در اسناد فرادستی شهری. گردشگری شهری، ۲، ۱۴۶-۱۲۱. <https://doi.org/10.22059/jut.2023.344291.1054>
6. رضایی‌راد، هادی. یامی مرندی، پریم. (۱۴۰۴). بررسی تأثیر اکوسیستم‌های صوتی بر درک مکان در طراحی شهری با تأکید بر عدالت فضایی. پژوهش‌های فضا و مکان در شهر، ۹ (۲)، ۳۰-۵. <https://www.magiran.com/volume/239289>
7. رهنما، محمدرحیم؛ آقاجانی، حسین. (۱۳۹۱). تحلیل نابرابریهای فضایی در استان خراسان رضوی. آمایش فضا و ژئوماتیک، ۱۶ (۱)، ۶۳-۸۷. https://hsmmp.modares.ac.ir/article_14229.html
8. طهماسبی‌زاده، فرشاد. خادم‌الحسینی، احمد. (۱۳۹۷). تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در مناطق شهری (مطالعه موردی مناطق شهر اصفهان). جغرافیا و مطالعات محیطی، ۲۶، ۲۸-۱۷. https://journals.iau.ir/article_615466.html
9. عنابستانی، علی‌اکبر. جوانشیری، مهدی. (۱۴۰۰). تحلیل اثرگذاری فناوری دیجیتال بر توسعه سکونتگاه‌های پیراشهری کلان‌شهر مشهد. توسعه فضاهای پیراشهری، ۶، ۱-۲۶. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1400.3.2.12.8>

۱۰. قادری حاجت، مصطفی. (۱۴۰۴). تبیین نقش عدالت فضایی/جغرافیایی در ارزیابی مدیریت سیاسی بهینه فضا. امنیت ملی، ۱۱(۴۰)، ۴۱۹-۴۵۲.

<https://doaj.org/article/3a72ff91947f415ab9882d4215f9a613>

۱۱. قاسمی، وحید. ضیال‌الدینی، محمد. یعقوبی، نورمحمد. (۱۴۰۴). ارائه مدلی کیفی در سیاست گذاری دولت در کاهش آسیب های مناطق حاشیه نشین شهرها (مورد مطالعه: استان سیستان و بلوچستان). توسعه فضاهای پیراشهری، انتشار آنلاین.

https://www.jpustd.ir/article_231282.html

۱۲. کرمی، تاج‌الدین. زنگانه، احمد. میرزازاده، حجت. (۱۳۹۸). فضاهای پیراشهری و جمعیت پذیری حوضه آبریز ارومیه. توسعه فضاهای پیراشهری، ۱، ۸-۱.

<https://www.sid.ir/paper/357816/fa>

۱۳. محمدی، رضا. کریمی، الهام. (۱۴۰۴). طراحی الگوی حکمرانی شهری باز در شهرهای هوشمند با رویکرد فراترکیب.

<https://doi.org/10.22111/jmr.2025.51076.6334> ۶۴-۳۱، (۶۹)۱۸

14. Byrne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming* (2nd ed.). New York, Routledge.
15. Byrne, D. S. (2013). *Complexity Theory and the Social Sciences: The State of the Art*. New York: Routledge.
16. Campagna, M. (2016). Metaplanning: About designing the Geodesign process. *Landscape and Urban Planning*, 156, 118–128. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.08.019>
17. Chandel, A., Lee, R., Newton, C., & van Gameren, D. (2026). Reconceptualizing spatial capital to unlock spatial justice: the A.U.R.A. framework. *Planning Practice & Research*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/02697459.2026.2623111>
18. Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Cornell University Press.
19. Feitosa, F. O., Wolf, J. H., & Lourenço Marques, J. (2024). Operationalizing spatial justice in urban planning: bridging theory with practice. *Urban Research & Practice*, 17(5), 720–736. <https://doi.org/10.1080/17535069.2024.2341254>
20. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis* (8th ed.). Andover, Cengage Learning.
21. Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, 23–40. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2003.00492.x>
22. Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th ed.). New York, Guilford Press.
23. Lefebvre, H. (1996). *Writings on Cities*. Oxford Blackwell.
24. Marcuse, P., & van Kempen, R. (2000). *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford, Blackwell.
25. Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
26. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
27. Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
28. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
29. Tedeschi, M., & Verdu Sanmartin, A. (2026). Spatial Justice in the Data-Driven City: Toward a Non-representational Paradigm. *Annals of the American Association of Geographers*, 14, 1–17. <https://doi.org/10.1080/24694452.2026.2624740>
30. UN-Habitat. (2016). *World Cities Report 2016: Urbanization and Development – Emerging Futures*. Nairobi, United Nations Human Settlements Programme.
31. UN-Habitat. (2020). *Urban Social Protection: Policy Guidance and Practices*. Nairobi, United Nations Human Settlements Programme.
32. Yang, C., & Li, H. (2026). Urban resilience and inclusive development. *Frontiers in Sustainable Cities*, 8, 1-4. <https://doi.org/10.3389/frsc.2026.1776183>

References

1. Ebrahimi, M., Alavi, S. A., Meshkini, A., & Sadri, H. (1999). A new approach to urban development based on the right to the city approach. *Urban Planning Knowledge*, 6(2), 61–85. <https://doi.org/10.22124/upk.2022.21835.1742> [In Persian].
2. Ahmadi, M., & Shamsipour, A. A. (2020). Analysis of the distribution of public services with a spatial justice approach (Case study: Bojnord city). *Urban Planning Geography Research*, 1, 73–98. <https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2020.273616.1041> [In Persian].
3. Ahmadi, M., Azizi, S., & Fayeghi, M. (2019). Effects of rural–urban linkages on the physical-spatial transformations of peri-urban areas: The case of Mahmoudabad and Atashgah settlements around Karaj city. *Peri-Urban Areas Development*, 2, 95–106. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1398.1.2.8.0> [In Persian].
4. Afrakhteh, H. (2025). Peri-urban spaces: Patterns, factors, and consequences. *Peri-Urban Areas Development*, 2(1), 1–24. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1399.2.1.1.8> [In Persian].
5. Hosseinpour, Z., Alizadeh, K., & Jafari, H. (2023). Investigating the factors affecting religious tourism in Mashhad in urban upstream documents. *Urban Tourism*, 2, 121–146. <https://doi.org/10.22059/jut.2023.344291.1054> [In Persian].
6. Rezaeirad, H., & Yami Marandi, P. (2025). Investigating the impact of sound ecosystems on place perception in urban design with an emphasis on spatial justice. *Space and Place Research in the City*, 9(2), 5–30. <https://www.magiran.com/volume/239289> [In Persian].
7. Rahnama, M. R., & Aghajani, H. (2012). Analysis of spatial inequalities in Razavi Khorasan Province. *Spatial Planning and Geomatics*, 16(1), 63–87. https://hsmssp.modares.ac.ir/article_14229.html [In Persian].
8. Tahmasbizadeh, F., & Khademolhosseini, A. (2018). Spatial analysis of social justice in urban areas (Case study: districts of Isfahan city). *Geography and Environmental Studies*, 26, 17–28. https://journals.iau.ir/article_615466.html [In Persian].
9. Anabestani, A. A., & Javanshiri, M. (2021). Analysis of the impact of digital technology on the development of peri-urban settlements in Mashhad metropolis. *Peri-Urban Areas Development*, 6, 1–26. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1400.3.2.12.8> [In Persian].
10. Ghaderi Hajat, M. (2025). Explaining the role of spatial/geographical justice in evaluating optimal political space management. *National Security*, 11(40), 419–452. <https://doaj.org/article/3a72ff91947f415ab9882d4215f9a613> [In Persian].
11. Ghasemi, V., Ziaoddini, M., & Yaghoubi, N. (2025). Presenting a qualitative model for government policymaking in reducing the damages of urban marginal areas (Case study: Sistan and بلوچستان Province). *Peri-Urban Areas Development*, Online publication. https://www.jpud.ir/article_231282.html [In Persian].
12. Karami, T., Zanganeh, A., & Mirzazadeh, H. (2019). Peri-urban spaces and population absorption in the Urmia watershed. *Peri-Urban Areas Development*, 1, 1–8. <https://www.sid.ir/paper/357816/fa> [In Persian].
13. Mohammadi, R., & Karimi, E. (2025). Designing an open urban governance model in smart cities using a meta-synthesis approach. *Strategic Management*, 18(69), 31–64. <https://doi.org/10.22111/jmr.2025.51076.6334> [In Persian].